

Discourse of Unity in Safarzadeh's Safar-e Bidaran Based on Laclau and Mouffe's Discourse Analysis

Mahmoud Sadeghzadeh*

Aliya Mehrabi Maryamabadi**

Abstract

Safarzadeh's *Safar-e Bidaran* was composed on the eve of the victory of the Islamic Revolution of Iran, when the revolutionary combats were most intense. Within this period of time, writing about the concept of unity indicates the role of unity in the victory of the Revolution. In this paper, the most important features of the discourse of unity in the mentioned book are discussed in a descriptive, analytical and documentary method. The poet tries to deal with the discourse of unity in his poetry. This discourse both manifests the hegemony of the masses who have revolted against the regime and shows the impact of poetry, as an important medium, on the movement. Safarzadeh is a poet with religious and Quranic ideology and the concept of unity in *Safar-e Bidaran* is mostly ideological and Islamic rather than nationalist. In her poetry, the concept of homeland has Islamic connotations. In fact, the poet seeks a unity that covers the entire Islamic nations. Drawing on his Quranic thoughts, Safarzadeh has managed to beautifully intertwine the unity of self and the unity of the Islamic world; a unity that is manifested in both the textual and structural nature of the poem and its theme. The frequency of the terms that show plurality and unity at the same time and the cases where religious and Quranic allusions have been used to describe unity are of significant importance in this work.

Keywords: Safar-e Bidaran, ritual poetry, Safarzadeh, discourse of unity, nation

* Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Yazd branch, Islamic Azad University, Yazd, Iran (Corresponding Author), sadeghzadeh@iauyazd.ac.ir

** Ph.D. student of Persian Language and Literature, Yazd branch, Islamic Azad University, Iran, mehrab_zmm@yahoo.com

How to cite article:

Sadeghzadeh, M., & Mehrabi Maryamabadi, A. (2022). Discourse of Unity in Safarzadeh's *Safar-e Bidaran* Based on Laclau and Mouffe's Discourse Analysis. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 1(1), 171- 186. DOI: [10.22077/JCRL.2022.4259.1006](https://doi.org/10.22077/JCRL.2022.4259.1006)

Copyright: © 2022 by the authors. *Journal of Ritual Culture and Literature*. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

بررسی گفتمان وحدت در منظومه سفر بیداران صفارزاده با رویکرد تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه

محمود صادق زاده*

عالیه محرابی مریم آبادی**

چکیده

منظومه سفر بیداران از طاهره صفارزاده، در زمان اوج مبارزات انقلابی مردم در روزهای نزدیک به پیروزی انقلاب سروده شده است. در این برهه زمانی پرداختن به مفهوم وحدت، بیانگر نقش وحدت در پیروزی انقلاب است. در این جستار به شیوه توصیفی، تحلیلی و استنادی به مهم‌ترین شاخصه‌های گفتمان وحدت در منظومه یادشده پرداخته می‌شود؛ از این رو، شاعر می‌کوشد گفتمان وحدت را در شعر خویش مطرح کند. این گفتمان هم متأثر از هژمونی قدرت مردمی است که برای انقلاب قیام کرده‌اند و هم نشانگر تأثیر شعر بر این حرکت مبارزاتی به‌عنوان یک رسانه بسیار مؤثر است. صفارزاده شاعری با نگرش و ایدئولوژی قرآنی و مذهبی است و مفهوم وحدت در این منظومه بیشتر از جنس وحدت ایدئولوژیک و اسلامی است نه از نوع ناسیونالیستی و ملی میهنی. وطن در شعر وی، مفهوم اسلامی دارد؛ در واقع شاعر به دنبال وحدتی در سطح امت اسلام است. صفارزاده با بهره‌گیری از اندیشه‌های قرآنی خویش به زیبایی سیر وحدت وجود و وحدت جهان اسلام را در هم تنیده است. وحدتی که هم در ساختار و بافت متنی شعر نمود دارد و هم در محتوا و درون‌مایه شعر جاری است. بسامد واژگانی که نشان از کثرت در عین وحدت هستند و کارکردهایی که از تلمیحات قرآنی و دینی برای تبیین وحدت استفاده شده، قابل توجه است.

کلیدواژه‌ها: شعر آیینی، صفارزاده، سفر بیداران، گفتمان وحدت، امت.

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران (نویسنده مسئول) sadeghzadeh@iauyazd.ac.ir
** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران mehrah_zmm@yahoo.com

۱. مقدمه

طاهره صفارزاده، به‌عنوان زن شاعر و مترجم مسلمان نوگرا از چهره‌های شاخص شعر آیینی و مقاومت دینی به‌شمار می‌رود که آثارش بازتاب یک دوره از حیات روشنفکران مذهبی یا ملی- مذهبی از دهه‌ی سی به بعد است. ویژگی‌هایی همچون: نگرش مذهبی و تلمیحات قرآنی و حدیثی، شعر وی را از دیگر معاصرانش متمایز می‌سازد.

منظومه سفر بیداران، بخشی از مجموعه شعر «بیعت با بیداری» است که در بردارنده آثار طاهره صفارزاده در سال‌های ۱۳۵۶-۱۳۵۸ یعنی مقارن با روزهای حساس و سرنوشت‌ساز انقلاب اسلامی است. صفارزاده از شاعرانی است که شعر را آگاهانه و با ایمان و اعتقاد به رسالتی که می‌شناسد به کار می‌گیرد (ترابی، ۱۳۸۶: ۳۷۵). «سفر بیداران» روشن‌ترین رنج‌نامه انسان ستم‌کشیده‌ای است که نقش هزار و یک زخم خود را به شعر سپرده است (عبدالملکیان، ۱۳۸۶: ۲۰۵). در این منظومه، مسائل مرتبط با مبارزات مردم و وحدت توده‌ها در شکل‌گیری انقلاب ذکر شده است که حول محور اندیشه‌های توحیدی و قرآنی وی شکل گرفته است. فوق‌العاده‌ترین کشف‌ها زمانی اتفاق می‌افتد که وجود هنرمند لبریز از چیزی گفتن است (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۸: ۴).

صفارزاده شاعری است که اصالت را به اندیشه می‌بخشد و برای او «چه گفتن» در مرتبه اول است و در مصاحبه‌ای با محمد حقوقی دلیل برگزیدن قالب شعر سپید را دست و پاگیری وزن برای طرح اندیشه و معنای ذهنی معرفی می‌کند (صفارزاده، ۱۳۹۱: ۹۳۱). صفارزاده در دفاع از شعر و زبان شعری خود می‌گوید: «یک خط شعر، گاهی می‌تواند محتوای چند سخنرانی و مصاحبه باشد، ولی باز می‌گویند شعر به جای خودش، بیاید سخنرانی کنید؛ یعنی چه؟ من اگر پنجاه سخنرانی هم درباره ارزش انقلاب بکنم به اندازه «سفر بیداران» محتوا و جوهر فکری نخواهد داشت» (روزنامه ایران، ۱۳۸۶: ۱۷). او شاعر زمان خویش است که همگام با مبارزان انقلابی سال پنجاه و هفت به میدان آمد و به‌راستی که «شاعر اصیل در خارج از چهارچوب زمان و مکان خود نمی‌تواند وجود داشته باشد و اگر به زمان و مکان خود وفادار بماند و نماینده صمیمی نسل خود و انسان‌هایی که در کنارش زندگی می‌کنند باشد، بدون تردید به زمان‌ها و مکان‌های دیگر نیز متعلق خواهد بود و از همین طریق است که شاعر اصیل فرصت جاودانگی پیدا می‌کند» (براهنی، ۱۳۷۱: ۸۶۶).

۱-۱. بیان مسئله

مسئله اصلی این پژوهش، بررسی ابعاد گفتمانی وحدت در پیروزی انقلاب اسلامی در منظومه «سفر بیداران» طاهره صفارزاده است. جستار حاضر می‌کوشد تا به این پرسش‌ها پاسخ دهد: عناصر سازنده مفهوم وحدت در اندیشه شعری طاهره

صفارزاده در منظومه «سفر بیداران» کدام است؟ عوامل وحدت بخش مبارزات مردمی در سال ۱۳۵۷ چه بوده است؟ در ساختار کلی منظومه سفر بیداران، شاعر از چه شاخصه‌هایی برای بیان مفهوم وحدت بهره برده است؟

۲-۱. ضرورت پژوهش

وحدت مردم یکی از عناصر اساسی در به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی است که ریشه در اندیشه‌های توحیدی و اسلامی دارد و در گفتمان انقلاب اسلامی دارای ابعاد وسیع و گوناگونی است. از نظر سید جمال اسدآبادی مضمون و مفهوم وحدت، در سه شاخه و لایه قابل تشخیص است: ۱- وحدت سیاسی بین ممالک اسلامی حول محور خلافت؛ ۲- وحدت عملی شیعه و سنی و همکاری دو فرقه برادر در برابر سلطه‌گران خارجی و ۳- وحدت ایمانی و عقیدتی مسلمانان حول محور قرآن و ارزش‌های متقن و استوار دینی (زرگری‌نژاد و رئیس طوسی، ۱۳۷۶: ۳۸۸).

۳-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های زیادی درباره آثار طاهره صفارزاده انجام شده است: «بررسی انتقادی شعر و اندیشه طاهره صفارزاده» پایان‌نامه کارشناسی ارشد بهمن ساکی یکی از این پژوهش‌هاست که در چهارفصل، شعر و اندیشه وی را بررسی کرده است. مقاله «ابعاد اسلام‌گرایی در شعر طاهره صفارزاده» از سام‌خانی و مدنی ایوری که در سال ۱۳۹۵ منتشر شده است از مقالاتی است که عنصر وحدت را در شعر صفارزاده به شکلی گذرا مورد توجه قرار داده است؛ اما به‌طور خاص، تاکنون مفهوم وحدت در شعر طاهره صفارزاده با استفاده از رویکرد تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه بررسی نشده است.

۴-۱. روش کار

روش کار در این جستار، کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی تحلیلی است؛ از این رو، کوشش می‌شود که با تجزیه و تحلیل و طبقه‌بندی اشعار صفارزاده و نیز بهره جستن از نقدها و نظرهایی که درباره زندگی، شعر و اندیشه وی پدید آمده است، مهم‌ترین شاخصه‌ها و مؤلفه‌های گفتمان وحدت در منظومه سفر بیداران مقایسه، ارزیابی و بررسی شود.

۲. مبانی نظری تحقیق

۱-۲. گفتمان: از دیدگاه لاکلاو و موفه، گفتمان، جهان اجتماعی را در قالب معنا می‌سازد. این ساختن از طریق زبان، که ماهیتی بی‌ثبات دارد، انجام می‌شود. زبان هم در ایجاد واقعیت و

هم در بازنمایی آن، نقش اساسی دارد. دسترسی به واقعیت، تنها از طریق زبان ممکن است و هیچ واقعیت پیشین و از قبل تعیین شده‌ای وجود ندارد. تغییر در گفتمان‌ها سبب تغییر در کل نظام اجتماعی می‌شود؛ از این رو نزاع گفتمانی به ایجاد، تغییر و بازتولید واقعیت اجتماعی منجر می‌شود. (حسینی زاده، ۱۳۸۳: ۱۸۲)

۲-۲. مفصل‌بندی: مفصل‌بندی، قرار دادن پدیده‌هایی در کنار یکدیگر است که به‌طور طبیعی در کنار هم قرار ندارند، بر اساس نظریه گفتمان لاکلاو مفصل‌بندی عبارت است از تلفیقی از عناصری که با قرار گرفتن در مجموعه جدید، هویتی تازه می‌یابند (فیلیپس و یورگنسن، ۱۳۸۹: ۵۶)

۳-۲. دال و مدلول: دال و مدلول اشخاص، مفاهیم، عبارات و نمادهایی انتزاعی یا حقیقی هستند که در چارچوب‌های گفتمانی خاص، بر معانی خاص دلالت می‌کنند، معنا و مصداقی که یک دال بر آن دلالت می‌کند، مدلول نامیده می‌شود (کسرائی، ۱۳۸۸: ۳۴۳-۳۴۴).

۴-۲. بافت متنی در تحلیل گفتمان: مراد از بافت متن، چارچوب متنی است که یک عنصر زبانی در آن واقع شده است و تأثیری که جملات پیشین و پسین آن داخل متن بر تبلور ساختی، کارکردی و معنایی آن دارند (ساعی، ۱۳۸۶: ۳۴۴).

۵-۲. بافت موقعیتی در تحلیل گفتمان: بسیاری از گفتمان‌ها در قالب ساختارهای فرهنگی و سیاسی و اجتماعی معنا می‌یابند. در بافت‌کاوی باید توجه داشت که بافت و گفتمان رابطه دوسویه و متقابل دارند. بافت، گفتمان را مشروط می‌کند و گفتمان هم بافت را می‌سازد (ون دایک، ۱۳۸۹: ۱۰۵).

۶-۲. ضدیت و غیریت: نخستین قدم در تحلیل‌های سیاسی در قالب نظریه گفتمان، شناسایی فضایی است که حداقل دو گفتمان در آن فضا با یکدیگر رابطه تخصیمی برقرار کرده و در صدد حذف دیگری‌اند. از آنجاکه هویت گفتمان‌ها هویتی ارتباطی است که هر گفتمان هویت خویش را در نسبتی که با دیگر گفتمان‌ها دارد احراز می‌کند، نظام معنایی خود را بر همین اساس در مقابل با نظام معنایی گفتمان رقیب تنظیم و ارائه می‌کند (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۶۱).

۳. بحث و بررسی

۳-۱. بافت متنی منظومه سفر بیداران

۳-۱-۱. مفهوم وحدت در سیر روایی منظومه

شعر با یک مضمون قرآنی وحدت‌بخش، با مخاطب قرار دادن شهید آغاز شده است، شعر ساختار کاملاً روایی دارد، شرح یک سفر که شاعر همراه با شهیدان قدم برمی‌دارد و ناگفته‌ها را بازگو می‌کند. آغاز و پایان این سفر یکسان است. شاعر به زیبایی این

اشتراک آغاز و پایان سفر را در آغاز و پایان شعر نشان داده است؛ در لخت پایان شعر، به بازگشت انسان به اصل خویش که در آغاز شعر به آن پرداخته شده بود، اشاره شده است، آغاز شعر این گونه است:

از راه خاک آمده‌ای / از راه خون (صفرزاده، ۱۳۹۱: ۲۹۸)

و شعر این گونه با یک ساختار وحدت مند پایان می‌یابد:

از راه خاک / از راه خون / برمی‌گردی / به سوی او برمی‌گردی (همان: ۳۲۱)

همین یگانگی در نوع خلقت انسان، خود دربردارنده مفهوم وحدت است. در قرآن به دو نوع وحدت اشاره شده است: ۱- وحدت نوعی و نژادی؛ ۲- وحدت اعتقادی.

۳-۱-۲. وحدت نوعی و نژادی

شاعر در شروع منظومه، وحدت نژادی انسان را با استفاده از یک مضمون قرآنی متذکر شده است:

«أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» (قرآن، نسا: ۱)

صنطاوی می‌گوید: «این آیه برای شناخت اصل ابویین نیست بلکه این‌جا در مقام دلالت بر وحدت عام انسانیت است، پس اگر خداوند اتحاد ما را در منشا و تشابه در احوال ذکر کرده، به خاطر آن است که این برای وحدت عامه انسانی کفایت می‌کند» (صنطاوی جوهری، بی‌تا: ۶). فخر رازی در تفسیر آیه فوق می‌گوید: این امر که همه انسان‌ها از «نفس واحده» خلق شده‌اند می‌طلبد که نوعی انس و اتحاد بین انسان‌ها برقرار باشد تا موجب زیادتیر شدن محبت و ترک تفاخر و تکبر بر یکدیگر شود. همان‌طور که بیان شد، طبق مفاهیم قرآن، همه انسان‌ها از «نفس واحده» یعنی حضرت آدم خلق شده‌اند. از دیدگاه قرآن، این وحدت بشر در آفرینش، باید به وحدت در امت بینجامد؛ انسان‌ها فطرتاً با هم دوستی و الفت دارند و امتی واحد، متحد و هم‌بسته را تشکیل می‌دهند. وحدت در سیر تکامل انسان نیز در فراز دیگری از شعر قابل ملاحظه است، باور به اینکه مبدأ و منشأ انسان از خاک است، (حج/۵) در نگرش توحیدی، عنصری وحدت‌بخش است؛ تکاملی از خاک تا خاک:

و خاک چیست / خون من و درخت / و جسم در آفتاب می‌خشکد / گرد می‌شود / زمین می‌شود / زمین خوراک تو خواهد شد / و تو / خوراک زمین خواهی شد (صفرزاده، ۱۳۹۱: ۳۰۳)

زمین و خاک انسان

وحدت مبدأ و مقصد، به این معناست که مبدأ فاعلی و مقصد نهایی سیر الی الله خداست؛ زیرا دیدگاه قرآن کریم در حرکت صحیح و سیورورت صادق این است که «خدا» همه شئون وجودی سالک از سلوک تا شهود را تدبیر و هدایت می‌کند و غایت فقط خداست و بس:

«إِنَّمَا أَعْظَمُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ» (قرآن، سبأ: ۴۶)

شاعر در جایی دیگر، مضمون وحدت میان اجزای آفرینش انسان را بیان می‌کند:

آب و گل تن تو / شکوفه خواهد داد / گل خواهد داد (صفارزاده، ۱۳۹۱: ۳۰۸)

من آمده‌ام که پیش شما باشم / و در موعود / دوباره با هم برخیزیم / در روز فصل / در روز حق (همان: ۳۰۹)

این شعر مصداق زیبایی است از آیه «انا لله و انا اليه راجعون» (قرآن، بقره: ۱۵۶) و شاعر پارادوکس خوبی در شعر خلق کرده است: شاعر وحدت در مقصد و نهایت را در عبارت «با هم برخیزیم» نشان می‌دهد و بلافاصله عبارت «روز فصل» را که از نام‌های روز قیامت و به معنی جدایی و تمایز است، به کار می‌گیرد.

۳-۱-۳. وحدت اعتقادی

وحدت اعتقادی، یعنی وحدت در ایدئولوژی که جهان‌بینی انسان را شکل می‌دهد و اساس وحدت اجتماعی است. این نوع وحدت در دو نگرش قابل بررسی است:

۱- وحدت ادیان ۲- وحدت اسلام.

در بررسی منظومه سفر بیداران، وحدت اسلام که مورد توجه شاعر است در ابعاد گوناگون مطرح شده است. تفکر و جهان‌بینی اسلامی، اشتراکات وسیعی را فراهم می‌آورد و اشتراک و شباهت‌ها از عوامل وحدت بخشند. در این منظومه مواردی از این اشتراکات طرح شده است:

۳-۱-۳-۱. قبله

یکی از مشترکات و نمادهای وحدت امت اسلامی، در پرستش و عبادت است شاعر در فرازی از منظومه، خطاب به شهید، شهادت را چونان قبله‌ای می‌داند که در شهر حرکت می‌کند و باعث بیداری و وحدت می‌شود. در واقع شاعر با بهره‌گیری از عنصر وحدت‌بخش قبله و تشبیه شهادت به آن، هر دو را نماد وحدت می‌داند.

آیا می‌بینید / که این قبله / این قبله متحرک / این روزها در شهر / در خیابان / چه تند تند قدم بر می‌دارد / و دار و دستة خواب‌آلودان را / چه تند تند از اعتیاد خواب به درمی‌برد (صفارزاده، ۱۳۹۱: ۳۱۳)

۳-۱-۳. دوست و دشمن مشترک

ژان بشلر درباره ویژگی ایدئولوژی‌ها چنین می‌نویسد: «رسالت ایدئولوژی در این است که ضابطه یا معیاری به دست می‌دهد تا شخص دوست را از دشمن بازشناسد و گزینش ارزش‌ها را توجیه کند» (ژان بشلر، ۱۳۷۰: ۹).

ما در محاربه هستیم/ با هرکسی که با حسین (ع) در جنگ است/ و در صلحیم/ با هرکسی که با حسین (ع) به صلح است (صفارزاده، ۱۳۹۱: ۳۱۲). دوست و دشمن مشترک یکی از عواملی است که هم خود باعث وحدت است و هم از وحدت هدف، اثر می‌گیرد. در بخشی از این منظومه که در بالا ذکر شد هرچند به نظر می‌رسد نام اهل بیت، دامنه وحدت را به وحدت شیعه تقلیل داده است، اما اگر این متن را با عبارتهای قبل و بعد بخوانیم به نظر می‌رسد که می‌توان دامنه وحدت را به گستره جامعه‌ای دانست که مرام امام حسین (ع) و مرام امیرالمؤمنین (ع) را برگزیده باشد؛ چراکه شاعر در فراز بعدی چنین می‌نویسد:

و کوفیان می‌گویند/ باید در اختیار ابرقدرت‌ها باشیم/ و امت بزرگ علی/ و امت بزرگ حقیقت می‌گوید: نه!

شاعر ابتدا امت علی را در مقابل کوفیان قرار می‌دهد و بعد عبارت «امت حقیقت» را به کار می‌برد؛ یعنی: گفتمان وحدت را به تمام مسلمانانی که حقیقت را باور دارند، بسط می‌دهد و با عنوان وحدت‌بخش «امت» نام‌گذاری می‌کند. همان‌طور که پیش‌تر گفته شد دال اصلی درباره گفتمان وحدت در این شعر، بیداری است و شاعر حتی نام این منظومه را با همین اندیشه انتخاب کرده است. کلمه بیداری ۱۰ مرتبه تکرار می‌شود. شاعر بیداری را صفت خداوند و شهدا می‌داند و به همین منظور، وظیفه شاعری خود را سرودن از بیداری می‌داند:

و این‌گونه است/ که من همیشه از بیداری می‌گویم در شعر.
و بیداری را معادل راه و حرکت معرفی می‌کند و آن را در یک نوع ساختار نحوی در جمله قرار می‌دهد:

از بیداری گفتم/ از راه/ از حرکت.

در این شعر می‌توان نمودار گفتمانی زیر را با توجه به نظم و انسجام عمودی لخت‌های شعر بیرون آورد:

بیداری ← جهاد ← پیوستن و وحدت ← جاودانگی

۳-۱-۳-۳. عاشورا

دال شناور دیگری که حول محور بیداری اسلامی، در این منظومه قابل توجه است، «عاشورا» است:

آن که بیدار است / برمی خیزد/ به عاشورا می پیوندد.../ و آنکه می پیوندد/ همیشه هست.
(همان: ۳۱۵)

در این فراز از شعر، شاعر پیوستن به عاشوراییان را راز وحدت و پیوستن می داند و پیوستن را راز جاودانگی؛ چندان که عاشورا جاودانه است. شاعر در ادامه همین فراز می نویسد: «همیشه هستی یا ثارالله».

استفاده از قید «همیشه»، مانایی و جاودانگی این حرکت را نشان می دهد و شاعر در واقع تمام مفاهیم خود را با این فراز معنادار می کند که هر چه بر محور عاشورا یا در مسیر حرکت ثارالله است، جاودانه است.

۳-۲. بافت موقعیتی منظومه سفر بیداران

برای تحلیل گفتمان ضروری است که ابتدا بافت موقعیتی گفتمان بررسی شود. این منظومه در دی ماه ۱۳۵۷ سروده شده است، یعنی در اوج مبارزات سیاسی و انقلابی مردم. در روزهای میانی دی ماه این سال، تمام شهرهای ایران خونین ترین روزها را پشت سر گذاشته بودند. در سراسر ایران، شهری نبود که شهیدی تقدیم انقلاب نکرده باشد. اخبار دردناک و تأثرانگیز کشتارهای گسترده در مشهد، قزوین و کرمانشاه، همه را تکان داده بود. رهبر انقلاب با اظهار تأسف از آنچه در ایران می گذشت، با ارسال پیامی مردم مسلمان را به ادامه مبارزه و پایداری در برابر حملات رژیم فراخواند.

در ۲۴ دی ماه، امام در نامه ای به عبدالجلیل جلیلی درباره حفظ وحدت کلمه چنین فرمودند: «در این موقع حساس که مبارزات ملت مظلوم ایران مراحل بسیار حساس خود را طی می کند و امر آن دایر بین موت و حیات است، هیچ چیز کوبنده تر از اختلاف نیست. این جانب از جناب عالی و همه حضرات علمای اعلام کرمانشاه انتظار دارم که وحدت کلمه را حفظ فرمایند و با هم در این نهضت مقدس تشریک مساعی نمایند که اگر خدای نخواستہ در این امر شکست شود تا آخر ملت مسلم ما در رنج و عذاب و زیر بار ظلم و ستم خواهند ماند» (خمینی، ۱۳۶۸، ج ۵: ۴۵۲).

این منظومه کاملاً متأثر از شرایط مبارزات مردمی سال ۱۳۵۷ است. می توان نقش مؤثر امامت و رهبری را در ایجاد وحدت در این شعر دید این در حالی است که نقش بارز امام خمینی در وحدت توده های مردم بر کسی پوشیده نیست:

پیام امام / رگ های خفته این سامان را بیدار می کنند (صفارزاده، ۱۳۹۱: ۳۱۱)

شاعر در این شعر با ترسیم فضای ستم شاهنشاهی و ظلم حاکم بر جامعه، لزوم وحدت توده‌های مبارز را برای دستیابی به پیروزی به تصویر می‌کشد.

۳-۳. دال و مدلول در شعر سفر بیداران

۳-۳-۱. دال مرکزی

دالی است که سایر دال‌ها در اطراف آن جمع می‌شوند و نقطه ثقل همه دال‌ها و انسجام بخش آن‌هاست. دال اصلی گفتمان وحدت در شعر سفر بیداران، «بیداری اسلامی» است که سایر نشانه‌ها با روابط دال و مدلولی خود به‌عنوان دال‌های وقته‌ای در گفتمان وحدت مفصل‌بندی می‌شوند:

و این‌گونه است / که من همیشه از بیداری می‌گویم در شعر / وقتی که شهر خوابیده بود بیدار بودم / و از بیداری گفتم / از راه / از حرکت (همان: ۳۱۴)

شاعرحتی نام منظومه خود را سفر بیداران نهاده است. این منظومه روایت بیداری است و اینکه مخاطب شاعر در این شعر شهیدان هستند، نشان از ایدئولوژی قرآنی شاعر دارد و این‌که شهیدان را بیدارترین انسان‌ها می‌داند.

۳-۳-۲. وقته‌ها

دال شناور، دالی است که مدلول آن شناور و غیرثابت است؛ به عبارت دیگر، دال شناور دالی است که مدلول‌های متعدد دارد و گفتمان‌ها بر اساس نظام معنایی خود و متناسب با آن سعی دارند مدلول خویش را به آن الحاق کنند و مدلول‌های دیگر را به حاشیه برانند.

۳-۳-۳. مبارزه و جهاد

«مبارزه و جهاد» به‌عنوان وقته یا دال شناور پیرامون دال مرکزی «بیداری اسلامی» در گفتمان وحدت مفصل‌بندی و معنادار می‌شوند. در فرهنگ عمید دو تعریف برای مبارزه آورده شده است:

- ۱- جنگ کردن با یکدیگر برای شکست حریف،
- ۲- برای رسیدن به هدفی تلاش کردن.

مفهوم جنگ و مبارزه نشان از وجود دو جبهه دارد که این دو جبهه در مقابل یکدیگر صف‌کشی و بر اساس ایدئولوژی و هدف مشترک حرکت می‌کنند. گاه این مبارزه درونی است و در شکل مبارزه عقل و نفس جریان می‌یابد و گاه نماد بیرونی دارد. در این شعر بسامد کلمات با مفهوم مبارزه این‌گونه است:

غزه	۳ مرتبه
جدال	۲ مرتبه

جنگ	۶ مرتبه
جهاد	۴ مرتبه

صفا زاده از همان ابتدای شعر، سفر حیات انسان را یک نوع مبارزه معرفی می‌کند؛ مبارزه‌ای بین حق و باطل:

از راه خاک آمده‌ای / از راه خون / از ابتدای روز جدال / ... / و من که با نهاد ستم می‌جنگم / می‌دانم که تا همیشه / جنگ و شهادتم ادامه دارد (همان: ۳۰۴).

شاعر جبهه خود را در این مبارزه مشخص می‌کند و عاشورا، فرقانی است که یاران دو جبهه را مرزبندی می‌کند:

ما در محاربه هستیم / با هر کس که با حسین به جنگ است / و در صلحیم / با هر کسی که با حسین به صلح است (همان: ۳۱۲).

بیداری، پیام جهاد است و آغازین قدم در راه پیوستن به یک حقیقت که بسترساز وحدت است؛ وحدتی که شاعر آن را راز مانایی و جاودانگی می‌داند:

و آن که می‌پیوندد / همیشه هست (همان: ۳۱۵).

۳-۳-۴. رهبری

قرآن کریم تأکید فراوانی درباره اطاعت و فرمان‌برداری از انبیاء الهی دارد و اطاعت از رهبران جامعه را در کنار اطاعت و عبودیت خود قرار داده است و چه زیبا می‌فرماید: «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ»، (قرآن، انفال: ۴۶) و خدا و پیامبرش را اطاعت کنید و از پراکندگی و نزاع پرهیزید تا سست نشوید و قدرت و شوکت شما از میان نرود. تمام این‌ها، نشانگر اهمیت و توجه به پیروی از دستورات پیشوا و رهبری جامعه اسلامی از طرفی و نقش رهبری و اطاعت از او در اتحاد و عدم پراکندگی جامعه است.

رهبر هر جامعه‌ای همانند پدر و سرپرست خانواده‌ای می‌ماند که وظیفه هدایت و وحدت و ایجاد همدلی و جلوگیری از لجام‌گسیختگی و از هم‌پاشیدگی خانواده را بر عهده دارد.

پیام او / پیام امام / رگ‌های خفته این سامان را بیدار می‌کنند (صفا زاده، ۱۳۹۱: ۳۱۱).

مرجع ضمیر «او» در این پاره از شعر، شهید است و شاعر، شهیدان و امام را عامل بیداری دانسته است.

۳-۴. جبهه‌بندی خودی و غیرخودی در گفتمان منظومه سفر بیداری

آنچه مشخص است این‌که جهان‌بینی صفا زاده یک جهان‌بینی توحیدی است و همه عناصر حول محور همین ایدئولوژی شکل می‌گیرد. حتی مرزبندی‌های واژگانی در دو قطب منفی و مثبت یا خودی و غیرخودی بر همین اساس شکل گرفته است. گفتمان

وحدت نیز در جبهه خودی از گفتمان‌های غالب است که در لایه‌های مختلف متن قابل بررسی است

قطب مثبت و دایره خودی در منظومه صفارزاده، انقلابیون و جهادگران و شهدا هستند:

قبیله ثارالله و قبیله زهرا: و این قبیله زهرا / و این قبیله ثارالله است.

اهل وحدت: با هر گلوله پیوند می‌خورند/ این اهل وحدت/ با اهل بدر.

لشکر صبر: پیش شما که لشکر صبرید/ لشکر صبر ایوب/ لشکر صبر طالوت/ جالوت خواهد شکست.

امت علی: و کوفیان می‌گویند/ باید در اختیار ابرقدرت‌ها باشیم/ و امت بزرگ علی/ و امت بزرگ حقیقت می‌گوید: نه (صفارزاده، ۱۳۹۱: ۲۹۸-۳۲۱)

نکته حائز اهمیت در گزینش واژگان صفارزاده، کثرت بهره‌مندی شاعر از اسامی جمع است که شاعر ۲۶ بار از ۱۱ اسم جمع، استفاده کرده است که بسامد «امت» از همه بالاتر است:

اسامی جمع	
امت	۵
قبیله	۳
لشکر	۳
صفوف	۲
ملت	۱
سپاه	۱
فوج	۴
سلسله	۲
خاندان	۱
مردم	۲
اهل	۲

استفاده از این واژگان که درون خود نوعی کثرت همراه با وحدت دارند، حاکی از اعتقاد شاعر به همگرایی، اتحاد، انسجام و همراهی توده‌های مردم در مسیر جهاد و انقلاب است. این کلمات هرچند اسم جمع هستند و فراوانی و کثرت را به همراه دارند، اما درنهایت ایدئولوژی و هدفی واحد آن‌ها را به هم نزدیک کرده و تحت یک نام قرار داده است. واژه

«امت» در قرآن به‌طور مستقیم ۴۹ بار و بیشتر ذیل معنای لغوی امت آمده است؛ یعنی گروهی که مقصد واحد و هدف مشترکی دارند، مانند آیه ۹۲ سوره مبارکه انبیا: «ان هذِهِ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» همه امت واحدی بودند (پیرو یک هدف) و من پروردگار شما هستم، پس مرا پرستش کنید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۳۳۰) علامه طباطبایی (۱۳۷۴: ۴۵۵) ذیل تفسیر این آیه، امت را جماعتی می‌داند که مقصد واحدی آن‌ها را گرد هم جمع کرده باشد.

بر این اساس، «امت» به مجموعه‌ای از انسان‌ها اطلاق می‌گردد که هدف و مقصد واحدی آنان را گرد هم جمع کرده باشد. مرز میان «امت‌ها» مرزی عقیدتی است. همه آنان که بر محور توحید، نبوت و معاد متمرکز شده‌اند، امت واحدی اسلامی را تشکیل می‌دهند. از نظر اسلام «امت» مهم‌ترین ملاک تقسیم‌بندی جوامع بشری است. «امت واحد» در ۹ آیه قرآن آمده است. بی تردید از مهم‌ترین مسائل امروز جهان اسلام، وحدت است، که به دلایل زیر ضروری می‌نماید:

- ۱- وحدت اسلامی فراهم کننده قدرتی حقیقی است که می‌تواند تکیه‌گاه استواری برای مسلمانان در رویارویی‌های فرهنگی بین تمدن‌ها باشد. (حکیم، ۱۳۷۷: ص ۳۱)
- ۲- وحدت اسلامی موجب الگو شدن دیدگاه‌های اسلامی است. (همان)

- ۳- وحدت اسلامی بر توانایی و مقاومت جامعه در مواجهه با دشواری‌ها و بحران‌ها و برخورد با دشمنان خارجی می‌افزاید. قرآن کریم بر این نکته تأکید دارد که وحدت مایه استواری و نیرومندی است و اختلاف موجب شکست و سستی است:

و لا تنازعوا فتفشلوا و تذهب ریحکم و اصبروا ان الله مع الصابرين (انفال: ۴۶)

و اختلاف کلمه نداشته باشید که بددل خواهید شد و شیان و شوکتان بر باد می‌رود و شکیبایی کنید که خداوند با شکیبایان است.

- ۴- وحدت اسلامی دستاورد طبیعی تکامل انسان و گویای پیشرفت و رشد فکری جامعه دینی است. (حکیم، ۱۳۷۷: ص ۱۱۷)

۴. نتیجه‌گیری

صفا زاده در منظومه «سفر بیداران» عنصر وحدت را به‌عنوان مفهوم کلیدی مطرح کرده است. این مفهوم در بافت متنی و روایی شعر قابل بررسی است. شعر با یک مضمون قرآنی وحدت‌مدار آغاز و با همان مفهوم و مضمون پایان می‌یابد. شعر روایت سفری است که اشتراک در مبدأ و مقصد یا آغاز و پایان این سفر، جلوه‌ای از وحدت است. شاعر در این شعر به زیبایی مفهوم وحدت نژادی و اعتقادی را بیان می‌کند و برای تبیین وحدت اعتقادی به اشتراکاتی چون قبله، دوستان و دشمنان مشترک و عاشورا اشاره می‌کند. بافت موقعیتی منظومه سفر بیداران، دلیل پرداخت شاعر به مفهوم وحدت و توجه ویژه به این

مقوله را نشان می‌دهد. این شعر در دی‌ماه ۱۳۵۷ و در اوج مبارزات مردمی و نزدیک به پیروزی انقلاب اسلامی سروده شده است. وحدت توده‌های مردم و اقشار مختلف مبارزان و انقلابیون یکی از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین راهبردهای انقلاب در آن زمان بوده است و صفارزاده در رسالت مبارزاتی خود در کنار مردم، به زیبایی مضمون وحدت را در کنار مفهوم شهادت در این منظومه بیان کرده است. دال مرکزی در این شعر، بیداری اسلامی است که دال‌های شناوری چون مبارزه، جهاد و رهبری حول محور آن مفصل‌بندی شده است. شاعر در ساختار این شعر از کلماتی که بار وحدت‌بخش دارند به‌خوبی بهره برده است و استفاده از مضامین قرآنی که اندیشگان وحدت را در دل خویش دارند، در این شعر به‌خوبی نمود دارد. درواقع شاعر از حداکثر ظرفیت ساختاری و واژگانی و محتوایی برای پرداختن به مفهوم وحدت بهره برده است.

کتابنامه

- قرآن کریم. (۱۳۷۴). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ابن فارس. (۱۴۰۴ ق.). معجم مقائیس اللغه. ج ۶. تحقیق و ضبط عبدالسلام محمد هارون. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- اسکویی، نرگس. (۱۳۹۴). «عوامل مؤثر در ایجاد لحن حماسی در شعر خاقانی». نشریه ادب و زبان دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. ش ۳۷: ۱-۲۷.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۱). طلا در مس. تهران: نویسنده.
- بشر، ژان. (۱۳۷۰). ایدئولوژی چیست؟ تهران: شرکت سهامی انتشار.
- حسینی زاده، محمدعلی. (۱۳۸۳). «نظریه گفتمان تحلیل سیاسی». علوم سیاسی. ش ۴: ۱۸۱-۲۱۲.
- حکیم، سیدمحمدباقر. (۱۳۷۷). وحدت اسلامی (از دیدگاه قرآن و سنت)، ترجمه عبدالهادی فقهی زاده، تهران: تبیان.
- خمینی، روح‌الله. (۱۳۶۸). صحیفه امام خمینی. ج ۵. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- رفیعی، محمدعلی. (۱۳۸۶). بیدارگری در علم و هنر، شناختنامه طاهره صفارزاده. تهران: انتشارات هنر بیداری.
- زرگری‌نژاد. غلامحسین و رئیسی طوسی. رضا. (۱۳۷۶). سید جمال‌الدین؛ اندیشه‌ها و مبارزات. تهران: حسینیه ارشاد.

سام‌خانیانی، علی‌اکبر و ایوری، سیده طیبه. (۱۳۹۵). «ابعاد اسلام‌گرایی در شعر طاهره صفارزاده». نشریه ادبیات پایداری. ش ۱۴: ۷۹-۹۸.

سلطانی، علی‌اصغر. (۱۳۸۳). «تحلیل گفتمان به‌مثابه نظریه و روش». علوم سیاسی. ش ۲۸: ۱۵۳-۱۷۰.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۶۹). موسیقی شعر. تهران: انتشارات آگاه.

صفارزاده، طاهره. (۱۳۹۱). مجموعه اشعار طاهره صفارزاده. تهران: پارس کتاب.

----- (۱۳۸۳). «سالار صبر». شعر. ش ۳۷: ۴۵-۶۷.

صنطاوی جوهری. (بی‌تا). الجواهر فی تفسیر القرآن. ج ۳. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

طاهری، مهدی. (۱۳۸۶). «به بهانه انتشار کتاب شناختنامه دکتر طاهره صفارزاده: من اهل مذهب بیدارانم». روزنامه ایران. شماره ۳۶۴۹: ۱-۲۴.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۱۴. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

فیلیپس و یورگسن. (۱۳۸۹). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.

کسرای، محمد سالار. (۱۳۸۸). «نظریه گفتمان لاکلا و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی». سیاست. ش ۳: ۳۳۹-۳۶۰.

مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۰). بحار الانوار. ترجمه موس خسروی و دیگران. تهران: اسلامیه.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳). ترجمه قرآن کریم. قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی